

Назаревич В.В.

Рівненський державний гуманітарний університет

СИСТЕМА ДІАГНОСТИКИ ПРОЯВІВ ОСТРАКІЗМУ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті здійснено спробу визначити особливості діагностики проявів остракізму в умовах освітнього середовища та систематизувати соціально-психологічні уявлення про механізми та форми дослідження остракізаторських тенденцій у визначених освітніх закладах. Особливу увагу приділено розгляду системи діагностики як складового компонента професійної психолого-педагогічної діяльності як відносно самостійної галузі освітньої практики.

Стаття присвячена важливості забезпечення спеціалістів освітньої сфери ефективними методами діагностично-супровідної системи, яка нині має низький рівень розвитку внаслідок відсутності методологічного та технолого-педагогічного супроводу та сформованої системи діагностики остракізму в умовах освітнього середовища. Система діагностики повинна забезпечувати швидкий аналіз наявності соціальної ізоляції або неприйняття, оцінку психологічної вразливості остракіза та можливість наявності гострих психіатричних проблем, які потребують негайної уваги.

Приділено увагу особливостям і закономірностям використання методології діагностичного інструментарію, що представлені в низці таких критеріїв: мотиваційно-цільовий, операційно-регуляційний, рефлексивно-оцінний.

Висвітлено модель та особливості засобів для забезпечення діагностики явища остракізму, зокрема: активні – дослідження наявності умов толерантності; пасивні – дослідження можливостей розширення навичок сприйняття інших.

Вказано на роль дотримання таких умов діагностичного аспекту проявів остракізму: наявність доостракізованої (виявлення остракізаторських проявів; реєстрація осіб, які потребують психологічної допомоги) та постостракізованої діагностики (виявлення рівня прояву остракізом почуття гніву; володіння прийомами захисту).

Зроблено висновки в системі розгляду діагностичного аспекту проявів остракізму в умовах освітнього середовища, що забезпечення впровадження усіх зазначених вище системних одиниць діагностики остракізму в умовах освітнього середовища дає можливість розгорнутого розуміння існування явища, що вивчається в обраному просторі.

Подальший розгляд цієї проблеми вбачаємо в розгорнутому вивченні психолого-педагогічних аспектів профілактики остракізму та складників профілактичної системи роботи.

Ключові слова: остракізм, остракізатор, діагностика остракізму, діагностика, методи діагностики, критерії діагностики.

Постановка проблеми. Психологічна діагностика розглядається як компонент професійної психолого-педагогічної діяльності як відносно самостійної галузі освітньої практики. Діагностичний компонент в освітній та освітньо-розвивальній діяльності всіх типів навчальних закладів має забезпечувати різнобічний вимір і оцінку стану педагогічного процесу, його результатів, виявляти позитивні й негативні тенденції розвитку освітніх установ та систем, вказувати на проблеми і труднощі, що вимагають подолання, зокрема на явище остракізму та його явні й неявні прояви.

Більшість освітніх установ в Україні мають проблеми із забезпеченням діагностично-супровідної функції цієї проблеми внаслідок відсутності методологічного та технолого-педагогічного супроводу та сформованої системи діагностики остракізму в умовах освітнього середовища.

Це призводить до суттєвих ускладнень в організації педагогічної діяльності, в проектуванні її розвитку, в оцінюванні реальних результатів, спрямованих на попередження та подолання остракізаторських тенденцій у просторі освітнього середовища.

Актуальність вивчення системи діагностики проявів остракізму зумовлена ситуацією введення в освітню практику діагностичних методів визначення якості та результатів освітньої діяльності, оскільки початок ХХІ століття актуалізував завдання входження країни в єдиний європейський освітній простір.

Інтерес до діагностичної проблематики остракізму відзначається в останні десятиліття ХХ століття, супроводжується переглядом ставлення до розуміння цього явища та його проявів в середовищі освіти. Водночас варто зазначити, що в центрі уваги здебільшого опиняються методичні питання діагностики остракізації в умовах освітнього середовища.

Остракізм є важливою проблемою системи педагогічного процесу на всій території Європи. До 30% учнів повідомляють про прояви віктимізації, що здійснює вплив не тільки на жертву, а й негативно впливає на активного учасника процесу остракізації та інших суб'єктів освітнього простору (дітей, батьків, працівників навчального закладу та медичних працівників).

Явище остракізму часто має супутні серйозні емоційні та поведінкові симптоми, спостерігається збільшення кількості звернень до психіатрів та відділів невідкладної допомоги. Остракізована особистість може мати неспецифічні симптоми й неохоче повідомлятиме про наявність неприйняття з боку однолітків.

Отже, психолого-педагогічний колектив освітнього закладу потребує мати підвищену обізнаність про фізичні та психосоціальні симптоми, пов'язані з остракізмом та його проявами. Система діагностики повинна забезпечувати швидкий аналіз наявності соціальної ізоляції або неприйняття, оцінку психологічної вразливості остракіза та можливість наявності гострих психіатричних проблем, які потребують негайної уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші дослідження остракізму розпочалися понад п'ятдесят років тому (в 1978 р. К. Williams опублікував свою роботу щодо розуміння остракізму в просторі життєдіяльності).

Після подій у 1982 році, коли на півночі Норвегії три хлопчика в різних школах здійснили самогубство через цькування, була розроблена перша версія Програми Ольвеуса щодо запобігання остракізму (The Olweus Bullying Prevention Program).

Проблема дослідження особливостей цькування, знущання і залякування особистості представлена в дослідженнях сучасних вітчизняних та

зарубіжних науковців у галузі психології, педагогіки та соціології.

Дослідження знущань, агресії та насильства в школах представлені в роботах зарубіжних науковців, зокрема: D. Olweus (дослідження основних критеріїв булінгу та розробка механізмів запобігання); T. Blackwell (превенція знущань у школі); K. N. Farrington (повторюваний характер знущань); B. Monks, W. Smith (види та форми прояву остракізму).

Українські дослідження проблеми соціального виключення представлені працями Є. Грибанова, В. Іванченко, І. Кона, С. Кривцової, О. Ожійової, В. Пономарьова, В. Соловійова та ін.

Аналіз численних публікацій із проблем остракізму засвідчує, що специфіка прояву цих тенденцій, їх профілактики та корекції недостатньо розроблена. Незважаючи на поширеність зазначеного явища в сучасному суспільстві, проблема остракізму в освітньому просторі залишається не достатньо розробленою та не вирішеною.

Формулювання цілей статті. Здійснити теоретичний аналіз системи діагностичних засобів остракізму в умовах навчального середовища. Висвітлити основні положення наукових публікацій з вказаної теми, систематизувати їх, вказати на систему діагностики.

Відповідно до зазначених цілей було висунуто такі завдання:

1. Проаналізувати особливості й закономірності використання методології діагностичного інструментарію.
2. Розкрити модель та особливості засобів й умов для забезпечення діагностики цього явища.
3. Висвітлити основні фактори успішності діагностичного аспекту вивчення остракізму в освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Діагностика проявів остракізму або ситуаційний аналіз тенденцій остракізації в умовах навчального закладу – перший вид аналізу, який визначає ситуації, в яких знаходиться заклад освіти, наявність та рівень прояву в його просторі ознак остракізму, вияв обставин, що впливають на формування цього явища та загальний процес життєдіяльності суб'єктів освітнього середовища [2, с. 432].

Основна мета – створення діагностичної системи проявів соціального неприйняття і виявлення місця, яке займає явище остракізму в загальному навчальному просторі, його поточних можливостей формування та ресурсів подолання проблеми.

Психодіагностика проявів остракізму в освітньому закладі тісно пов'язана із соціальною та

педагогічною проблематикою, що відображено в психологічному діагностичному інструментарії та більш локальних завданнях статті. Визначаючи систему методів діагностики, виокремлюють її основні завдання:

- аналіз факторів контролю динаміки психічного стану дітей, які піддаються остракізму, та всіх інших учасників, які виховуються в освітній установі, і корекція розвитку учасників процесу з метою створення оптимальних можливостей і умов толерантності, встановлення правильного напрямку створення екологічного простору, що впливає на можливість мінімізації прояву тенденцій остракізму [6, с. 203];

- представлення структури вивчення умов для порівняльного аналізу розвивального та корекційного ефекту різних методів впливу з метою створення рекомендацій для підвищення рівня толерантності до індивідуальних проявів кожного учасника освітнього процесу [6, с. 211].

Методи діагностики остракізму мають широкий спектр вияву проявів зазначеного явища, що зумовлено складністю визначення наявності остракізаторських тенденцій в умовах освітнього середовища та, відповідно, передбачає комплексний підхід, який можна представити в низці критеріїв (див. рис. 1):

- потенційно-змістовий – визначення рівня усвідомленості усіма суб'єктами навчального простору проявів, причин, ознак і форм явища, що вивчається. Розуміння ними, що, незважаючи на відсутність словесних принижень і фізичних нападів, прояви остракізму є болючими, загрожують психологічним потребам (приналежності, почуттю власної гідності, контролю й осмисленості існування); і це викликає різні психологічні, афективні, когнітивні й поведінкові реакції.

Дослідження наявності цього явища в обраному освітньому закладі [7, с. 354];

- мотиваційно-цільовий – визначення діагностом можливих форм і причин формування тенденцій остракізації, функцій вказаного явища, розглядаючи фактичні умови протікання процесу (конструктивні або деструктивні) та спираючись на характер соціальної зумовленості (соціальні або персональні причини остракізації) [7, с. 367];

- операційно-регуляційний – виявлення проявів явища остракізму та його форм у діагностованому освітньому середовищі: незацікавленість, критика, упередження, уникнення, неприйняття, зрада, стигматизація, зневага, залишення, образи, булінг, розповсюдження чуток. Діагностика виду прояву цього явища: явний і прихований остракізм [4, с. 124]. У деяких випадках загроза соціального визнання є явною, наприклад, коли дитина піддається остракізму з боку товаришів по іграх, член групи виключається або співробітник звільняється з роботи. В інших випадках відхилення є більш неявним, наприклад, деякі прояви забобнів і стигматизації сформульовані в нейтральних (і навіть позитивних) проявах [9, с. 248];

- рефлексивно-оцінний – розуміння наслідків існування цього явища з боку остракізованого й остракізатора, з огляду на важливість міжособистісного визнання для добробуту індивідів. Визначення рівня загрози відторгнення особи, хоч у якій формі проявлявся б остракізм, наявність в діагностованих негативних почуттів, таких як біль, смуток, гнів і загальний розлад [10, с. 250].

Схема критеріїв до методів діагностики остракізму може підпорядковуватись і взаємодіяти з нижче зазначеними засобами вивчення остракізму в освітньому середовищі для забезпечення комплексного вивчення явища [8, с. 181]. Безпо-

Рис. 1. Критерії діагностики проявів остракізму

середньо система діагностики проявів остракізму має таку градацію засобів (див. рис. 2):

1. Активні – дослідження наявності умов толерантності [11, с. 401]:

- заходи боротьби зі знущаннями в освітньому просторі;
- підтримка остракіза;
- робота на «проблемних» і побутових об'єктах.

2. Пасивні – дослідження можливостей розширення навичок сприйняття інших [11, с. 404]:

- введення правил взаємодії в освітянських колективах;
- мотивація до спілкування про остракізацію;
- залучення спостерігачів.

Такі засоби діагностики остракізму мають бути офіційно затверджені керуючими органами освітнього закладу та застосовуватися з урахуванням комплексного підходу, важливою складовою частиною якого є дотримання таких умов діагностичного аспекту проявів остракізму:

1. Доостракізована діагностика охоплює такі складові частини [12, с. 371; 14, с. 239]:

- виявлення остракізаторських проявів;
- реєстрація осіб, які потребують психологічної допомоги;
- рівень взаємозалежності та почуття взаємоповаги;
- розподіл обов'язків і відповідальності в колективі;

– рівень порівнянь учасників на основі академічних чи спортивних результатів і визнання цінностей інших навичок;

– використання активних форм навчання, зокрема, кооперативного навчання;

– виявлення інтересу та співчуття до учасників колективу, які піддаються остракізму;

– ведення журналів проявів остракізму.

2. Постостракізована діагностика [14, с. 237; 15, с. 1956]:

– рівень прояву остракізом почуття гніву;

– володіння прийомами захисту;

– визначення типів фрустраційних реакцій остракізованої особистості;

– соціальні та асоціальні навички учасників освітнього простору.

Важливим є визначення критеріїв ситуації, в якій відхилена особистість об'єднується з групою, упередження долаються, а очевидна слабкість зводиться до мінімуму [3, с. 247].

Головне завдання психолога на цьому етапі діагностики – це дослідження усіх груп учасників навчального процесу та їхньої ролі у формуванні явища остракізму та життєдіяльності освітнього закладу [1, с. 25], підтримка для послідовних етапів розуміння цього процесу: виникнення проблеми, часткове визначення, прийняття та вирішення проблеми (див. рис. 3).

Вказуючи на суб'єктну структуру остракізму, варто розглядати характеристику особистості ост-

Рис. 2. Засоби діагностики проявів остракізму

ракізатора й остракіза. Остракізатор – піддає соціальному вигнанню інших, у цих індивідів переважає звичний спектр емоційних реакцій психічно здорової персони [15, с. 2240].

Багато факторів ризику остракізму можна зрозуміти з урахуванням характеристик та цілей відхилення особистості: діти, які є несерйозними та невпевненими, можуть викликати стимулювання агресії в потенційних агресорів. Такі характеристики також можуть зробити особу «ціллю» для індивідів, які прагнуть покращити свій статус, вибираючи покірних, невпевнених у собі «жертв» – остракізів [1, с. 26].

Остракіз, або особа, що піддається соціальному виключенню, – це виразна, хоча й досить невелика група дітей і підлітків. Вони однозначно відкидаються своїми однолітками й демонструють як зовнішні, так і внутрішні проблеми. Часто такі індивіди проживають у несприятливих домашніх умовах, що характеризуються жорстоким поведінням та недбалим вихованням батьків [4, с. 78].

Спираючись на вищезазначені структурні елементи діагностики проявів остракізму в освітньому середовищі, можна виокремити такі фактори, що забезпечують її ефективність [6, с. 207]:

- 1) спрямованість методики на діагностику саме тих особливостей, у вивченні яких зацікавлений діагност (предмет діагностики);
- 2) якість психометричних показників: валідності й надійності;
- 3) придатність обраних методик для роботи з конкретним контингентом і в конкретних умовах;
- 4) трудомісткість у плані витрат на підготовку, проведення, обробку й інтерпретацію результатів;
- 5) рівень кваліфікації дослідника й допоміжного персоналу.

Забезпечення впровадження усіх вищезазначених системних одиниць діагностики остракізму

в умовах освітнього середовища дає можливість розгорнутого розуміння існування явища, яке вивчається в обраному просторі, що дає можливість створення якісної системи профілактичних заходів для попередження або мінімізації остракізаторських тенденцій.

Висновки. Теоретичний аналіз діагностичних аспектів проявів остракізму в умовах освітнього середовища дав змогу проаналізувати особливості процедури дослідження цього явища, які характеризуються комплексним вивченням методів, засобів, умов та факторів успішної діагностики остракізму.

Аналізуючи теоретичні відомості, які висвітлюють проблему діагностики феномена остракізму в освітньому просторі, досліджено, що ця процедура є першим видом аналізу, що визначає ситуації, в яких перебуває заклад освіти, наявність та рівень прояву в його просторі ознак остракізму, вияв обставин, що впливають на формування цих тенденцій і загальний процес життєдіяльності суб'єктів освітнього середовища.

На основі узагальнення стану розробленої проблеми вказано на низку критеріїв до методів психологічної діагностики остракізму: потенційно-змістовий – визначення рівня усвідомленості усіма суб'єктами навчального простору проявів, причин, ознак і форм явища, що вивчається; мотиваційно-цільовий – визначення діагностом можливих форм і причин формування тенденцій остракізації; операційно-регуляційний – виявлення проявів явища остракізму та його форм у діагностованому освітньому середовищі: незацікавленість, критика, упередження, уникнення, неприйняття, зрада, стигматизація, зневага, залишення, образи, булінг, розповсюдження чуток; рефлексивно-оцінний – розуміння наслідків існування цього явища з боку остракізованого й остракізатора.

Рис. 3. Суб'єкти освітнього середовища

Представлено та проаналізовано низку психолого-педагогічних засобів системи діагностики проявів остракізму, кожна з яких набуває особливого значення під час вивчення обраного явища, серед них: активні (дослідження наявності умов толерантності) і пасивні (дослідження можливостей розширення навичок сприйняття інших).

Констатовано зв'язок між системним характером виконання психолого-педагогічних засобів та умов діагностики, які передбачають доостракізовану діагностику освітнього простору: виявлення остракізаторських проявів; реєстрація осіб, які потребують психологічної допомоги; рівень взаємозалежності та почуття взаємоповаги; рівень порівнянь учасників на основі академічних чи спортивних результатів і визнання цінності інших навичок. А також постостракізовану діагностику: рівень прояву остракізом почуття гніву; володіння прийомами захисту; визначення типів фрустраційних реакцій остракізованої особистості.

Розкрито теоретико-методологічні аспекти факторів успішного дослідження цього феномена,

спираючись на структурні елементи діагностики проявів остракізму:

1) спрямованість методики на діагностику саме тих особливостей, у вивченні яких зацікавлений діагност (предмет діагностики);

2) якість психометричних показників: валідності й надійності;

3) придатність обраних методик для роботи з конкретним контингентом і в конкретних умовах;

4) трудомісткість у плані витрат на підготовку, проведення, обробку та інтерпретацію результатів;

5) рівень кваліфікації дослідника й допоміжного персоналу.

Вказано на те, що забезпечення впровадження усіх вище зазначених системних одиниць діагностики остракізму в умовах освітнього середовища дає можливість розгорнутого розуміння існування явища, що вивчається в обраному просторі.

Подальший розгляд цієї проблеми вбачаємо в розгорнутому вивченні психолого-педагогічних аспектів профілактики остракізму та складових частин профілактичної системи роботи.

Список літератури:

1. Братченко С.Л. Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия. *Диалог*. 2007. № 2. С. 23–28.
2. Варій М.Й. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2007. 968 с.
3. Гошовський Я.О. Ресоціалізація депривованої особистості. Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 544 с.
5. Зазимко О. Формування життєвих цінностей у юнацькому віці: психологічні особливості. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2012. № 4. С. 89–104.
6. Кондратьев М.Ю. Социальная психология закрытых образовательных учреждений. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 304 с.
7. Майерс Д. Социальная психология. Интенсивный курс. Санкт-Петербург : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2007. 510 с.
8. Музика О.Л. Ціннісна підтримка особистісного розвитку як теоретична та прикладна проблема. *Актуальні проблеми психології*. 2009. № 8. С. 177–188.
9. Папуча М.В. Проблеми психології особистісного розвитку. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2008. 384 с.
10. Bruce J., Gunnar M., Pears K C., Fisher P. Early adverse care, stress neurobiology, and prevention science: Lessons learned. *Prevention Science*. 2013. № 14(3). С. 247–256.
11. Comber B. Poverty, place and pedagogy in education: Research stories from front-line workers. *The Australian Educational Researcher*. 2016. № 43(4). С. 393–417.
12. Galamba A. Conflicting interpretations of scientific pedagogy. *Science and Education*. 2016. № 25(3). С. 363–381.
13. Gallagher M., Malloy J., Ryerson R. Achieving excellence: Bringing effective literacy pedagogy to scale in Ontario's publicly-funded education system. *Journal of Educational Change*. 2016. № 17(4). С. 477–504.
14. Hand B., Cavagnetto A., Chen Y., Park S. Moving past curricula and strategies: Language and the development of adaptive pedagogy for immersive learning environments. *Research in Science Education*. 2016. № 46(2). С. 223–241.
15. Nelson C., Zeanah C., Fox N., Marshall P. Cognitive recovery in socially deprived young children: the Bucharest Early Intervention Project. *Science*. 2007. № 318(5858). С. 1937–2940.

Nazarevich. V.V. THE SYSTEM OF DIAGNOSIS OF OSTRACISM MANIFESTATIONS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

In the article, the author tries to determine the features of diagnosis of ostracism manifestations in the educational environment and to systematize socio-psychological ideas about the mechanisms and forms of ostracism tendencies research in certain educational institutions. Particular attention is paid to the consideration of the diagnostic system as an integral component of professional psychological and pedagogical activities as a relatively independent area of educational practice.

The article is devoted to the importance of providing educational specialists with effective methods of diagnostic and support system, which nowadays has a low level of development, due to lack of methodological and technological-pedagogical support and the established system of ostracism diagnosis in the educational environment. The diagnostic system should provide a rapid analysis of the presence of social isolation or rejection, an assessment of the psychological vulnerability of ostracism and the possibility of acute psychiatric problems that require immediate attention.

Attention is paid to the features and patterns of use of the methodology of diagnostic tools, which are presented in a number of the following criteria: motivational-target, operational-regulatory, reflexive-evaluative.

The model and features of the means to ensure the diagnosis of the ostracism phenomenon are highlighted, in particular: active – research of the presence of tolerance conditions; passive – the study of opportunities to expand the skills of perception of others.

The role of compliance with the following conditions of the diagnostic aspect of ostracism is underlined: the presence of pre-ostracized diagnosis (detection of ostracizing manifestations; registration of persons in need of psychological assistance) and post-ostracized diagnosis (detection of ostracized person's level of feelings of anger; applying protection techniques).

Conclusions are made in the system of consideration of diagnostic aspect of ostracism manifestations in the educational environment that applying all mentioned above system units of ostracism diagnosis in the educational environment will provide with a detailed understanding of the existence of the phenomenon studied in the chosen space.

Further consideration of this problem is seen in the detailed study of psychological and pedagogical aspects of ostracism prevention and components of the preventive system.

Key words: *ostracism, ostraciser, diagnosis of ostracism, diagnostics, diagnostic methods, diagnostic criteria.*